

”””

,

,

,

*

-

,

,

,

,

,

,

,

,

”

*****

((.))

)

-51

((.))

)

Copyright © 2013

Уперше на теоретико-методологічному рівні вирішується завдання логіко-змістового взаємодоповнення основних нормативних параметрів відносно нової наукової дисципліни “соціальна діагностика”, а саме обґрунтовуються її мета і завдання, об’єкт і предмет, напрямки розвитку і сфери впливу, методи і способи, засоби та інструменти. Для цього широко використовуються принципи, концепти, форми та інструментарій системомиследіяльній методології (Г.П. Щедровицький і його філософська школа) і професійного методологування (Анатолій В. Фурман і чинна школа). Зокрема, запропонована низка мислесхем, котрі утворюють цілісну картину того, що таке соціальна діагностика як надважлива складова професійної діяльності соціального працівника.

Актуальність теми дослідження. Соціальна діагностика, поряд із медичною, психологічною, технічною, є вкрай важливою, а в багатьох випадках просто необхідною, складовою повсякденної діяльності працівників соціономічних професій (лікар, соціолог, педагог, психолог, соціальний працівник, юрист, управлінець, політик та ін.). І це закономірно, адже

* Дослідження здійснене у рамках науково-дослідницької теми “Соціогуманітарна миследіяльність як методологічна основа соціальної роботи” кафедри соціальної роботи ТНЕУ, затвердженої УкрНПІ на 2009–13 роки (держреєстраційний номер 0109U000042).

постановка правильного *діагнозу* (від грецької “діа” і “гнозис” – “розрізнявальне пізнання”, або “розпізнавання” чи “здатність розпізнавати”) багато в чому визначає ефективність усіх подальших дій із *об’єктом діагностування*, котрий насправді є і суб’єктом повсякдення, й самодостатньою особистістю, котра здійснює вчинки та визначає свій життєвий шлях, й індивідуальністю, яка ситуаційно самоактуалізується і постійно саморозвивається, творить власне психосоціальне довкілля і саму себе, а відтак відчуває і переживає, роздумує і рефлексує, психічно напружується й внутрішньо розслабляється, любить і ненавидить, долучається – помислами, прагненнями і діями – до святості й бореться з гріхами і власними недоліками.

Однак соціальна діагностика, на відміну перш за все від психологічної, має справу не з однією людиною, а, як мінімум, із двома (скажімо, із молодим чи досвідченим подружжям), переважно із групою, трудовим колективом організації, спільнотою (наприклад, членами Соціологічної асоціації України чи Товариства психологів України) і навіть окремим етносом, нацією, людством на певному цивілізаційному етапі його розвитку в цілому. А це вказує на виняткову складність *предмета соціального діагностування* – адекватне розпізнавання науковими засобами та інструментами *стану соціального благополуччя чи неблагополуччя* певної соціосистеми (малої чи великої групи, організації чи корпорації, формальної громадянської спілки чи етнонаціональної спільноти), а також особливостей життєдіяння будь-якої (за формою, видом, типом, самоорганізацією тощо) *соціальної взаємодії*. Ось чому соціальна діагностика відрізняється від психологічної більш широким спектром об’єктів вивчення-дослідження, застосування методів накопичення, аналізу та обробки інформації й на їх основі постановки *соціального діагнозу* та побудови *соціального портрету* [див. 1; 7; 10; 12; 14]. За умов ефективного здійснення вона стає технологією соціальної роботи з відповідними методами діяльності та її психологічним забезпеченням. До того ж вона спрямована на суб’єктів соціальної роботи – клієнтів, споживачів соціальних послуг, різних груп населення, політиків, адміністраторів, управлінців.

Наукова проблема. Незважаючи на винятково важливе значення ґрунтовної соціальної діагностики в оздоровленні різних сегментів сучасного соціуму, теоретико-методологічне опрацювання її базових вихідних параметрів (передусім мети, завдання, об’єкта, предмета, напрямків розвитку, рівнів організації, методів, засобів та інструментів ефективного здійснення) донині належним чином не здійснено науковцями, котрі спеціалізуються саме у цій царині соціогуманітаристики, що істотно проблематизує ситуацію у сфері суспільного повсякдення. Звідси – необ’єктивність і навіть хибність знань (стереотипи, комплекси, настановлення, помисли, переконання тощо) представників українського соціуму про реальний стан справ безмежного океану стосунків і взаємодій (скажімо, між громадянським суспільством і владою, між різними етносами та носіями різних вірувань, між керівниками і підлеглими, між різними гендерними групами населення).

Мета дослідження: обґрунтування соціальної діагностики як *взаємодоповнення*: а) теорії і практики постановки психологічного діагнозу як підсумкового (часто проміжного) результату професійної діяльності соціального працівника, соціолога, соціального педагога; б) системи наукових уявлень про експериментально-діагностичний метод і набір методик (прийомів, процедур, алгоритмів), засобів та інструментів емпіричного вивчення соціальних структур та організованостей; в) розробки методів розпізнавання соціальних параметрів та особливостей розвиткового функціонування різномасштабних соціосистем і використання цих методів у вигляді цілісної технології соціодіагностичного обстеження; г) довшеної сукупності наукових (раціональних) знань про життєдіяльність соціальних утворень (діад, триад, груп, колективів, громад, етносів, націй, міжнародних спільнот) і водночас комплексу способів і засобів, з допомогою яких визначають соціальне благополуччя/неблагополуччя та психосоціальне здоров'я певного соціального доквілля.

Завдання дослідження: 1) висвітлити сутнісно-змістове наповнення психологічного і соціального діагностичних методів та здійснити їх порівняльну характеристику; 2) визначити мету, завдання, об'єкт, предмет, напрями, підходи, сфери впливу, методи і засоби соціальної діагностики як важливого сегмента професійної діяльності працівників соціономічних професій; 3) охарактеризувати соціометрію Дж. Морено як метод діагностування міжособистісних і міжгрупових стосунків, а також провести соціометричне обстеження студентських груп юридичного факультету ТНЕУ спеціальності "Соціальна робота" на предмет вивчення їх ступеня згуртованості.

Об'єктом дослідження є професійна діяльність соціального працівника у структурно-функціональній єдності її неявної (потреба → мотив → мета → внутрішні умови) й оприявленої (предмет → метод, спосіб → засоби та інструменти → результат) зорганізованостей або сторін.

Предмет дослідження становлять, з одного боку, об'єкт, предмет, завдання, напрями і сфери дії соціальної діагностики як науки, з іншого – методи, способи, засоби та інструменти соціального діагностування як форми професійного практикування.

Головна концептуальна ідея полягає в наступному. За аналогією до сучасної теоретичної психодіагностики [див. 8, с. 121–122; 10, с. 15–16], на сьогодні в науковому обґрунтуванні соціальної діагностики існує принаймні *чотири теоретичних підходи* до її розвитку (*рис. 1*), а саме вона являє собою:

а) окремих різновид "дослідження соціального явища задля виявлення причинно-наслідкових зв'язків і відносин, які характеризують його стан, визначають тенденції розвитку" [6, с. 90];

б) комплекс способів (головно методик і процедур) постановки соціального діагнозу (скажімо, у формі соціального портрету) стосовно психосоціальних параметрів життєдіяння конкретної соціосистеми (наприклад, задоволеність чи незадоволеність шлюбом, згуртованість чи незгуртованість

1 – як окремий різновид соціологічного експериментування, а відтак і як підвид соціального оцінювання (розробка методів, критерії, процедура і результати нормативного оцінювання)

2 – як комплекс засобів (методик і процедур) оцінювання соціальних об'єктів для постановки діагнозу їх наявного стану, розвитку, самоорганізації тощо (план, проект, алгоритм, оргсхема, процедура їх використання)

4 – як окрема самобутня сфера миследіяльності і професійного методологування, котра сутнісно обіймає теоретико-методологічну діяльність, спрямовану на розробку концепцій, методів та інструментів розпізнавання соціального змісту та особливостей відповідних об'єктів і цілу низку чітко унормованих практик соціального діагностування

3 – напрям (розділ) соціогуманітаристики, що обґрунтовує принципи, закономірності, техніки, методи і засоби винесення достовірної соціальної оцінки, а також містить практику застосування соціодіагностичних технологій, проектів, оргсхем, засобів та інструментів такого оцінювання

Рис. 1.

Теоретичні підходи до визначення соціальної діагностики

трудового колективу, благодатна чи неблагодатна психоемоційна атмосфера у виробничому підрозділі);

в) напрям соціогуманітаристики, що обґрунтовує принципи і техніки постановки достовірного соціального діагнозу, саму практику застосування діагностичних технологій, проектів, засобів та інструментів як для розпізнавання соціальних процесів і явищ, так і для їх адекватного наукового оцінювання;

г) самобутня специфічна сфера миследіяльності і професійного методологування, котра інтегрує теоретичну діяльність у царині суспільствознавства, спрямовану на розробку концепцій, методів та інструментів розпізнавання стану та особливостей функціонування різних форм, способів і стилів соціальної взаємодії людей в конкретному довкіллі, й одночасно цілу низку соціальних дослідницьких практик виявлення та вимірювання вказаних особливостей, де головними є питання про цілі і цінності соціодіагностичної роботи (Г.П. Щедровицький, А.В. Фурман).

Підкреслимо кілька моментів. По-перше, недоліком першого підходу є те, що фактично не розрізняються *соціологічні і соціальні дослідження*, що методологічно неправильно. На це досить однозначно вказують автори фундаментального підручника “Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій” М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, Ю.І. Яковенко [2]: “Соціологічні дослідження здебільшого присвячені вивченню законів і закономірностей функціонування та розвитку різних соціальних спільнот, характеру і способів взаємодії людей, їхньої спільної діяльності”. Нагомість соціальні, “поряд із формами прояву і механізмами дії соціальних законів та закономірностей, передбачають вивчення конкретних форм та умов

соціальної взаємодії людей (економічних, політичних, культурних, демографічних тощо), а відтак, маючи специфічний формат упредметнення (економіка, політика, культура, населення), з допомогою соціологічних дослідницьких засобів вивчають соціальний аспект” суспільного буття людей – їхню конкретну багатоманітну взаємодію і взаємостосунки [2, с. 506–507]. Тому закономірно, що й соціальні діагностичні обстеження мають комплексно-тематичне узмістовлення, проводяться на стику різних наук (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-культурні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-правознавчі та ін.), або й кількох наукових дисциплін (біопсихосоціальні, соціально-психокультурні, культурно-соціогенетичні тощо).

Мета і завдання. Соціальна діагностика – це чітко визначене поле прикладного застосування соціологічних знань до вивчення конкретного об’єкта соціального гатунку і, відповідно, професійна розпізнавальна діяльність із визначення стану соціальної організованості чи системи шляхом використання методів і засобів сучасного соціологічного дослідження. Як будь-яка зріла діяльність, соціальна діагностична робота має мету, тобто передбачає чітке уявлення соціального працівника про кінцевий результат його спрямованих зусиль. Звідси **мета** соціальної діагностики полягає у з’ясуванні *соціального змісту* чинників (причин + джерел) і факторів (чинників + умов), котрі діють в економічній, виробничій, психологічній, політичній, освітній, правовій, демографічній і загалом в усіх сферах суспільного виробництва та сегментах повсякденного життя громадян. Таке стратегічне зорієнтування отримує вираження у низці *соціальних параметрів* (себто тих характеристик обстежуваного об’єкта, які існують насправді, реально і які підлягають кількісному вимірюванню та якісному визначенню й описанню), і в сукупності *соціальних показників* (індикаторів, свідчень, доказів, ознак, даних) дає підґрунтя для подальшого розгортання і розвитку процесу *соціального впливу*, а відтак майстерного здійснення організації, керівництва, управління різномасштабними соціосистемами.

Мета, як відомо, конкретизується у цілях, а останні деталізуються у завданнях. Якщо взяти до уваги засадову двоспектність будь-якої професійної діагностики (це завжди теорія і практика, наука і мистецтво [див. 8–13]), то **ціллю теоретично зорієнтованої соціодіагностики** є розробка методів та інструментарію розпізнавання соціальних чинників, факторів та особливостей функціонування і розвитку соціальних процесів, явищ і суспільних подій, а **ціллю практико зорієнтованої** – їх використання для реального уможливлення такого розпізнавання.

Серед обрїю **завдань** соціальної діагностики основними є такі:

– теоретико-методологічна розробка технологій соціального діагностування та їх уконкретнення (за адекватними цілями та узмістовленням) у вигляді розпізнавання особливостей перебігу чітко упредметнених соціальних взаємодій та їх порівняння із системою нормативних показників;

– створення найефективніших проєктів і програм діагностичного обстеження соціальних об'єктів (структур, систем, організацій, соціумів) та опрацювання технік і процедур здійснення соціодіагностичного процесу задля постановки об'єктивного діагнозу їх наявного розвитку і підготовки соціального портрету кожного такого досліджуваного об'єкта;

– визначення реального розвитково-функціонального стану (скажімо, психоемоційного, організаційного чи інноваційно-психологічного клімату) окремого соціального угруповання (наприклад, сім'ї чи родини, студентської групи чи трудового колективу), або певного соціуму загалом (моральної чи громадянської зрілості етносу, ментальності чи психокультури нації тощо);

– розробка прикладних моделей і схем коректного застосування соціодіагностичних даних у різних сферах і системах суспільного виробництва (освіта, наука, культура, економіка, політика, адміністрування, товаровиробництво, дозвілля, побут тощо) і створення статистично опрацьованого банку даних новітньої соціологічної інформації та ін.

До прикладу, соціальний працівник, отримавши науково достовірний соціальний діагноз, висновок, що цей колектив є внутрішньо згуртованим, виробничо продуктивним і креативним; та чи інша група перебуває на межі конфлікту, причому конфлікту інтересів як у середині групи, так і між групою та адміністрацією організації, а остання, своєю чергою, перебуває під впливом підвищеного внутрішнього напруження, причини якого потрібно вивчати окремо, і т. ін.

Об'єкт і предмет. *Об'єктом дослідження* у соціогуманітаристиці завжди є ті процеси, явища і події, котрі потрапляють у поле зору науковця, охоплюються його рефлексивною теоретичною свідомістю; він не залежить від рівня пізнавальної активності дослідника, тобто від занурення в нього наукової думки, а тому об'єкт наукової дисципліни виявляється, упроявлюється, обирається. Нагомість *предмет* – це та частина або сегмент об'єкта (процес, якість, зміст, механізм, закономірність тощо), у яких реальність постає перед дослідником і якою він маніпулює (теоретично та експериментально). Тому предмет вивчення завжди формується у процесі наукового пізнання, а його зміст змінюється і збагачується залежно від ступеня дослідженості об'єкта.

Зважаючи на вищевказані методологічні нормативи є підстави **об'єктом соціальної діагностики визначити теорію і практику постановки соціального діагнозу** як взаємодоповнення мислєдїальності із розробки методів, технологій, технік, процедур, засобів та інструментів розпізнавання соціальних характеристик та особливостей олюднених об'єктів діагностування і водночас професійного практикування стосовно компетентного використання цих методів, технологій, технік, процедур, засобів та інструментів для створення цілісного соціального портрету конкретного соціального об'єкта. Причому такий діагноз у кінцевому підсумку – це реєстр параметрів і показників на даний момент реального стану названого

1 – симптоматичний або емпіричний діагноз як констатація наявності певних особливостей чи симптомів (є діагноз ненауковий)

2 – етіологічний діагноз, який враховує наявність не лише певних соціальних особливостей, а й причини їх виникнення

4 – соціально-культурно-психологічний або метасистемний діагноз, котрий описує конкретний соціальний об'єкт дослідження в культурно-історичному контексті, а відтак і його життєдіяльність у певному соціумі

3 – типологічний діагноз, який визначає місце і значення отриманих даних у цілісній картині певної соціальної організованості (група, колектив, спільнота) переважно у вигляді соціального портрета

Рис. 2.

Рівні постановки психосоціального діагнозу

досліджуваного об'єкта, що уможлиблює коректний прогноз його подальшого розвитку і формулювання рекомендацій замовнику вказаної соціологічної інформації. Він становить результат складної аналітико-дослідницької діяльності, завдяки якій виділяються статичні і динамічні параметри та показники будь-якого соціального процесу чи явища. До того ж, зважаючи на виняткову складність останнього, соціальний діагноз може бути *повним* і *неповним*. “Повним, – пише С.Ф. Фролов, – визначається діагноз, у якому всі передбачені програмою і конкретним планом проведення дослідження показники отримали своє визначення і вираження у вигляді конкретних даних чи індикаторів. Тоді можна рухатися далі шляхом вивчення проблем управління”, тобто цілеспрямованого впливу, спроектованої зміни чи запрограмованого формування [7, с. 12]. Відповідно діагноз виявиться неповним, коли лишень певну частину показників вдається встановити і відобразити кількісно чи описати якісно у форматі цілей і завдань, об'єкта і предмета соціального діагностування.

Окремо підкреслимо, що **предметом** такого діагнозу є встановлення психосоціальних відмінностей у стані актуального розвитку функціонування конкретного (соціального) об'єкта обстеження в нормі і патології, у тому числі з'ясування форм, причин, джерел, факторів і наслідків того чи іншого самоорганізаційного функціонування соціальної зорганізованості (діада, триада, група, колектив тощо). При цьому, на аргументоване переконання одного з авторів [див. 8, с. 123; 10, с. 17], існує *чотири рівні постановки психосоціального діагнозу (рис. 2)*.

Оскільки соціальна діагностика у прикладному аспекті уможливлення є засадничим сегментом або важливою складовою будь-якого соціального управління і, тим більше, грамотного психологічного впливу, то її **предмет**

закономірно становлять соціальний зміст і соціальні особливості об'єктів суспільного повсякдення та їх порівняння з нормою. Ось чому соціального діагноста перш за все цікавлять соціальне здоров'я та соціальне благополуччя групи, гурту, спільності. Зрозуміло, що усупільнене повсякдення людей наповнене також і всілякими соціальними хворобами (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія), громадянськими дефектами (хабарництво, зрадництво, заздрісництво, ворожнеча тощо), різноманітними відхиленнями людської поведінки та вчинків від нормативів культурного співжиття (повійність, пліткування, захланність та ін.). Усе це – розмаїте поле упредметнення сучасної соціальної діагностики.

Підходи і рівні здійснення соціально-діагностичної роботи. Онтофеноменологічно соціальне органічно поєднує, а точніше – охоплює як своєрідний матеріал, психодуховне. Тому соціальна діагностика діалектично пов'язана із психологічною, що у логіко-змістовому вимірі методологування дає підстави говорити саме про *психосоціальне діагностування*. У зв'язку з цим правомірно окремі концепти, принципи і моделі теоретичної психодіагностики [8; 10, с. 13–29] імплементувати в упредметнену сферу соціальної діагностики. Щонайперше є підстави вказати на наявність чотирьох теоретичних підходів до діагностування, що у своєму уконкретненні обіймають майже всі наявні методики (*рис. 3*). Якщо перший і третій підходи належать до допоміжних у царині соціального діагностування, то другий і четвертий – до головних, визначальних.

Більшість репрезентантів соціальної діагностики як науково-прикладної дисципліни вказують на два рівні її реального здійснення – на мезорівень і макрорівень. Однак, зважаючи на чотирирівневу структуру сучасного соціологічного знання (мікро-, мезо-, макро- та глобальна соціологія), що обґрунтована Н. Дж. Смерзером [5], є підстави аргументувати наявність чотирьох рівнів як теоретичного опрацювання, так і здійснення соціально-діагностичної роботи:

– *мікрорівень*: діагностується особистість у системі актуальних та потенційних соціальних взаємозв'язків і взаємостосунків та визначаються психосоціальні особливості останніх у зіставленні із нормативними показниками;

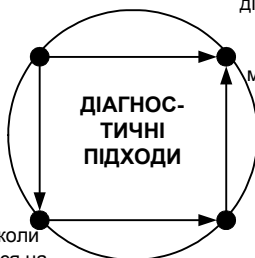
– *мезорівень*: діагностуються групи, колективи та соціальні організації з метою постановки соціального діагнозу за низкою параметрів і показників (згуртованість, соціальне здоров'я, громадянське благополуччя, відчуття соціальної справедливості тощо) і створюється їх науково обґрунтований соціальний портрет;

– *макрорівень*: діагностуються великі спільності (етноси, народності, нації) задля визначення їх ментальних особливостей, психокультурного розвитку, тенденцій зміни соціальної психіки, рівня і перспектив утвердження громадянського суспільства та ін., що знаходить воб'єктивлення у відповідних наукових звітах соціального спрямування;

– *глобальний рівень*: вивчається людство на певному історичному етапі його цивілізаційного поступу із зосередженням уваги науковців на со-

1 – об'єктивний підхід, коли діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) та способу (особливостей) виконання діагностичної діяльності (тести інтелекту та особистості)

2 – суб'єктивний підхід, коли діагностування реалізується на підґрунті відомостей, що повідомляються самими обстежуваними, тобто на основі опису інших чи самоопису поведінки та вчинків у тих чи інших ситуаціях (опитувальники, анкети, соціометрія тощо)

4 – розвивальний підхід, коли постановка психосоціального діагнозу ґрунтується на проблемно-ситуативному опрацюванні обстежуваними стимульного матеріалу, що спричиняє внутрішні проблемні ситуації та розвиває їх проблемно-діалогічне поле свідомості (проблемно-ситуативні та проблемно-графічні завдання, автобіографічний метод)

3 – проєктивний підхід, коли постановка соціального діагнозу здійснюється на засадах особливостей взаємодії обстежуваних із зовнішнім нейтральним, немов безособовим, матеріалом, що стає через відому невизначеність об'єктом проєкції (різноманітні проєктивні методики)

Рис. 3.

Теоретичні підходи у соціальній діагностиці

ціальних проблемах (бідність, безробіття, несправедливість, захворювання тощо), на аналізі їх причин, на обґрунтуванні напрямів і способів їх розв'язання або зняття чи, принаймні, мінімізації дії на повсякдення землян.

Методи і засоби. Як технологія соціальної роботи соціодіагностика широко використовує у прикладних цілях методи і засоби накопичення і збору інформації інших наук, насамперед соціології, психології, педагогіки, культурології, статистики. Так, скажімо, розпізнавальний аналіз соціуму здійснюється за такими показниками: соціально-економічний стан особи, соціальної групи, спільності; соціально-побутові умови життя громадян; ступінь соціальної справедливості, інтелектуальний капітал та духовний потенціал загалу; соціальні зв'язки між населенням, їх відповідність соціальному статусу, рівню освіченості громадян, їхнім потребам; масштабність соціальних хвороб (алкоголізм, наркоманія, СНІД, бідність, бездомність, самотність, маргіальність) із погляду соціального порядку, способу життя, міжособистісних стосунків; особливості соціальної взаємодії громадянського суспільства і державної влади; регіональні та місцеві особливості повсякдення, їх вплив на соціальне самопочуття людей; умови і фактори соціальної самореалізації особистості та ін.

Крім того, широке розповсюдження у професійній діяльності соціальних працівників отримали такі методи вивчення соціальної дійсності, збору і накопичення про неї інформації, як: соціологічні дослідження (опитування, анкетування, інтерв'ю) на предмет з'ясування змісту громадянської думки;

опитування із різних соціальних проблем окремих цільових груп і категорій населення; робота соціолога чи соціального працівника із фокус-групами; соціометрія Дж. Морено та її численні версії; соціологічне і соціальне спостереження, соціально-психологічне експериментування, крос-культурне вивчення ковітального повсякдення етносів і народностей та ін.

Насамкінець підкреслимо, що вищевиголошене – це лише перша методологічна розвідка у створенні основ *теоретичної соціодіагностики*.

1. *Беликова Л.Ф.* Социальная диагностика и проектирование в кадровом менеджменте организации // [http: www.rusnauga.com/7 NND 2009/Psihologia/42783.doc.htm](http://www.rusnauga.com/7 NND 2009/Psihologia/42783.doc.htm)

2. *Лукашевич М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І.* Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій: [підручник]. –К.: Каравела, 2008. – 544 с.

3. *Нос И.Н.* Введение в технологию диагностики / И.Н. Нос. – М.: Изд-во Ин-та психологии, 2003. – 251 с.

4. Психологическая диагностика / под. ред. М.К. Акимовой, К.М. Гуревича. – СПб.: Питер, 2003. – 652 с.

5. *Смелзер Нейл Дж.* Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995 / перекл. з англ. В. Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2003. – 128 с.

6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: [навч. сл.-дов.]; за заг. ред. В.М. Пічі. – 2-е вид. – Львів: Новий світ-2000, 2004. – 480 с.

7. *Фролов С.Ф.* Социальная диагностика: [тезисы курса лекций] / С.Ф. Фролов. – М.: МГСУ, 2002. – 45 с.

8. *Фурман А.В.* Обґрунтування системи базових концептів психологічної діагностики / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 119–152.

9. *Фурман А.В.* Психологічна діагностика як теорія і практика, наука і мистецтво / Анатолій В. Фурман // Психолог. – 2006. – №44 (листопад). – С. 4–9.

10. *Фурман А.В.* Психодіагностика: [навч.-метод. модульний курс із дисц.] / Анатолій В. Фурман. – Друге вид. – Тернопіль: Екон. думка, 2013. – 84 с.

11. *Фурман А.В.* Психодіагностика особистісної адаптованості / Анатолій В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 196 с.

12. *Фурман А.* Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест “Хто підніме папірець?” / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2002. – №1. – С. 119–152.

13. *Фурман А.В.* Фундаментальний соціально-психологічний експеримент у школах України: анатомія пошуку / Анатолій В. Фурман // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, №3. – С. 39–56.

14. *Щербина В.В.* Средства социологической диагностики в системе управления: [монографія] / В.В. Щербина. – М.: МГУ, 1993. – 187 с.